

POCZĄTKI BRACTWA NAJSWIĘTSZEGO SAKRAMENTU PRZY KOŚCIELE BOŻEGO CIAŁA W KRAKOWIE

Dzieje kościoła Bożego Ciała wciąż czekają na gruntowne historyczne opracowanie. Świątynia ta przez wieki istnienia miasta Kazimierza odegrała wielką rolę religijną, społeczną i kulturalną. Nierozzerwalnie pozostaje z nią związane Bractwo Najświętszego Sakramentu, powstałe równocześnie z kościołem parafialnym. Artykuł niniejszy jest pierwszą próbą rekonstrukcji przyczyn i okoliczności powstania Bractwa oraz pierwszych dziesiątków lat jego istnienia i działalności.

Dnia 27 lutego 1335 roku, niewielka osada¹ położona w południowej stronie królewskiego Krakowa, otrzymała akt lokacji miasta wydany w Sandomierzu przez Kazimierza Wielkiego². Na mocy tego aktu osada uzyskała prawa miejskie *iure Theutonico*, a co za tym idzie liczne pozwolenia, przywileje i nadania, które w przyszłości miały zeń uczynić miasto o wielkim znaczeniu. Mimo starań króla Kazimierza Wielkiego i mimo jego liczne przywileje, miasto Kazimierz nie odegrało większej roli politycznej czy też społeczno-kulturalnej, chociaż zaliczane było do sławnych sześciu miast Małopolski. Dorównywało im jedynie rozwijającym się rzemiosłem i handlem. Zasłynęło natomiast jako jedno z największych skupisk ludności żydowskiej na terenie Polski.

Z istniejących w roku lokacji miasta trzech kościołów na jego terenie: św. Michała na Wzgórzu Skałecznym, św. Jakuba i św. Wawrzyńca, żaden nie mógł spełniać roli kościoła farnego, centralnego w organizującym się mieście na prawie magdeburskim. Były one zbyt oddalone od budowli miejskich, takich jak chociażby ratusz na rynku zwanym popularnie do dziś Wolnicą³.

¹ Osada lokowana w roku 1335 jako miasto Kazimierz, znana była już w wieku XII. W zapiskach kronikarskich występowała zawsze ze Wzgórzem Skałecznym i wsią Bawół.

² Kodeks Dyplomatyczny Miasta Krakowa, t. I nr XVIII, Kraków 1879 s. 19—21. Por. także: J. Długosz, *Roczniki*, oprac. Przeździecki, Kraków 1869 s. 168; E. Ekielski, *Miasto Kazimierz i budowę akademickie w tym mieście*, Kraków 1869 s. 89—91; S. Kutrzeba: *Ludność i majątek Kazimierza do końca XIV wieku*, w: „Rocznik Krakowski”, t. 3: 1910, s. 183; W. Konieczna, *Początki Kazimierza (do r. 1419)*, w: *Studia nad przedmieściami Krakowa*, Kraków 1938 s. 7—90; M. Friedberg, *Inwentarz Archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem*, Warszawa 1966.

³ S. Tomkowicz, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów*, Kra-

Dlatego w niedługi czas po nadaniu aktu lokacyjnego przystąpiono do budowy nowego kościoła parafialnego.

Dokładna data rozpoczęcia budowy kościoła Bożego Ciała nie jest znana. Dlatego też możliwie jak najściślej jej ustalenie pomoże nam przy określaniu daty powstania przy tym kościele Bractwa Najświętszego Sakramentu. Otóż spisy rachunków świętopietrza wymieniają w roku 1342 opłaty płynące do Rzymu z kościoła Bożego Ciała. Notatka zapisana pod rokiem 1343 mówi już dokładnie o kościele na Kazimierzu przy Krakowie⁴. Wynika stąd, że kościół pod wezwaniem Bożego Ciała istniał już na terenie miasta Kazimierza przed rokiem 1343. Nie ma również wątpliwości, że tytuł podawany w rachunkach odnosi się do kościoła na Kazimierzu, skoro w spisach świętopietrza figuruje zawsze po *Ecclesia S. Jacobi*, a raz nawet zamiast *Ecclesia Corporis Christi* zanotowano: *Ecclesia de Kazimiria*. Wobec takiego stanu rzeczy trudno byłoby przyjąć relację Długosza, który budowę kościoła parafialnego Bożego Ciała łączy ze znalezieniem na tym miejscu Najświętszego Sakramentu w monstrancji i stawia ją pod rokiem 1346⁵. Zresztą nawet relacje Długosza nie są zgodne co do daty rozpoczęcia budowy. Trudno byłoby przytaczać całą obszerną polemikę na temat daty rozpoczęcia budowy świątyni kazimierskiej. Wszystkie hipotezy⁶ zgodne są co do tego, że stało się to w niedługi czas po lokacji miasta w roku 1335, a napewno parafia pod tym wezwaniem istniała już w roku 1343. Nie świadczy to jednak absolutnie, że świątynia na Kazimierzu została w tym właśnie roku ukończona całkowicie.

Przyjmując w dalszym ciągu powyższe dociekania, można przejść do zagadnienia powstania przy tym kościele Bractwa religijnego.

Najstarszym dokumentem odnośnie dziejów Bractwa przy parafii Bożego Ciała w Kazimierzu, który zarazem wnosi najwięcej danych w zagadnienie jego powstania, jest dyplom z dnia 15 kwietnia 1347 roku, wydany w Avinionie przez bliżej nam nieznanych

ków 1926 s. 125: „Nazwa w postaci *iac. forum liberum*, oznaczająca wolny targ, wolność sprzedawania mięsa poza jatkami, bywa w dawnych wiekach odnośnie do Kazimierza używana na oznaczenie miejsca na przemian z nazwą Rynek i łacińskimi jej równoznacznikami”.

⁴ A. Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, Romae 1860 t. 1 ab a. 1217—1409.

⁵ Długosz, dz. cyt., s. 169. L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, Kraków 1852 t. 1 s. 250—252.

⁶ J. Pruszczyk, *Kleynoty Stolecznego Miasta Krakowa*, Kraków 1745 s. 146; Wł. Łuszczkiewicz, *Kościół Bożego Ciała jego dzieje i zabytki*, Kraków 1898 s. 53; W. Konieczna, dz. cyt., s. 19; W pięćsetną rocznicę założenia klasztoru Bożego Ciała..., Kraków 1905 s. 113; M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu*, Kraków 1912 s. 24—65; T. Widełka, *Przewodnik po kościele Bożego Ciała w Krakowie*, Kraków 1947 s. 5—15.

21. Rozmieszczenie kościołów na Kazimierzu w XV w.

biskupów, za pontyfikatu papieża Klemensa VI⁷. Oryginał tego dyplomu posiada na odwrocie cenną notatkę pochodzącą najprawdopodobniej z czasów katalogowania zbiorów biblioteki i archiwum klasztoru kanoników regularnych przy kościele Bożego Ciała, na przełomie XV i XVI wieku. Treść tej notatki:

„List pierwszy, w którym pewni kapłani zgromadzili z jednym kanonikiem krakowskim, cechy sukienniczy i rzeźniczy w Confraternie Bożego Ciała, natenczas po znalezieniu Sakramentu, drewnianego Anno Domini 1347, po tym za zamurowaniem kościoła przez bracia y kaplicza Panny Maryji do ni się przenieśli y na nie confusim a kościołem otrzymali, i na manus adiutrices odpusty, zawiączy sie potem bractwem Panny Maryji Radzieczkiem intitulali”

próbuje wyjaśnić genezę powstania Bractwa Najświętszego Sakramentu.

Wzmianka o Bractwie Panny Maryi wskazuje na fakt, że notatka powstała po roku 1479, w którym to nastąpiła zmiana nazwy Bractwa Najświętszego Sakramentu na Bractwo Matki Bożej. Kolejne rozpatrzenie poszczególnych członów powyższej notatki rzuci światło na pierwsze lata istnienia Bractwa.

Trudno jest dzisiaj ustalić nazwiska owych „kilku kapłanów z jednym kanonikiem krakowskim”. Być może byli to księża pracujący przy kościołach już wtedy istniejących na terenie Kazimierza, jak chociażby Zbigniew z Nasiechowic, pleban kościoła św. Jakuba, którego wymienia dokument z roku 1374⁸. Nie ulega natomiast wątpliwości, że do owego grona należał ówczesny pleban kościoła Bożego Ciała, imieniem Jarosław, którego imię wymienia przecież sam dyplom z 15 IV 1347 roku. Należy przypuszczać, że był to człowiek wpływowego na dworze królewskim, znany w kołach najbliższych współpracowników króla i biskupa, tak świeckich jak i duchownych⁹. Ustalenie imienia jednego z kanoników katedry krakowskiej nie następuje już tak wiele kłopotu. Można chyba przyjąć, że mowa jest tutaj o Janie, kantorze katedry krakowskiej, mistrzu dekretów¹⁰. Zgodność lat działalności i sprawowanej wśród kanoników krakowskich funkcji pozwala przypuszczać, że to właśnie kanonik Jan wniósł do biskupa prośbę o urzędowe zatwierdzenie powstającego na Kazimierzu Bractwa Najświętszego Sakramentu. Zresztą inicjał dyplomu z Avinionu wyobraża papieża siedzącego na tronie, trzymającego w lewej ręce klucz,

⁷ Kodeks Dyplomatyczny Małopolski, Kraków 1876 t. 1 nr CCXXIII s. 264—267. Oryginał w Archiwum Bożego Ciała nr 112 b.

⁸ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. S. Kuras, cz. 1 1063—1415, Lublin 1965 nr 70 s. 99.

⁹ Kodeks Dyplomatyczny Małopolski, t. 3 nr DCIXXVII s. 69—70; nr DCXCI s. 75 n.

¹⁰ Łętowski, dz. cyt., t. 3 s. 90.

prawą błogosławiącego klęczącego przed nim kapłana. Nad tą grupą wije się wstęga w kształcie łuku z napisem: „Iohannes Cantor... confirmationis impetrator”.

Nie jest wiadome, któremu z biskupów krakowskich została przedstawiona prośba o zatwierdzenie Bractwa. Kontakty dworu krakowskiego z siedzibą papieża w Avinionie były mocno ożywione ze względu na częste podróże biskupów krakowskich do papieża w sprawach sporów z Krzyżakami. Można przypuszczać, biorąc pod uwagę datę dyplomu i lata budowy kościoła farnego na Kazimierzu, że prośba została przedstawiona jednemu z trzech biskupów tego okresu: Janowi Grotowi, który był w Avinionie w latach 1336—1341¹¹ (jednak przypuszczenie takie wydaje się być mało prawdopodobne), Piotrowi Falkowskiemu, zmarłemu w Avinionie w roku 1348, czy w końcu jego następcy na stolicy biskupiej w Krakowie Bodzancie Jankowskiemu. Ten ostatni, wybrany biskupem w Avinionie, po śmierci bpa Falkowskiego powrócił do Polski z poselstwa do papieża w roku 1348. Co prawda na dyplomie dla Bractwa na Kazimierzu widnieje data 15 IV 1347, ale można przyjąć, że właśnie bp Bodzanta przywiózł ze sobą dokument z Avinionu. Jego to potwierdzenie nadanych 40 dni odpustu widnieje jako pierwsze pod słowami Datarii Apostolskiej¹². Kwerenda przeprowadzona wśród dyplomów z tego okresu pozwala wysnuć wniosek, że Bodzanta przywiózł ze sobą także dokument taki dla innych bractw. Między innymi dla Bractwa Najświętszej Maryi Panny w Bochni, który jako pierwszy z biskupów krakowskich potwierdził w roku 1349¹³.

Odpusty nadane Bractwu Najświętszego Sakramentu zostały następnie potwierdzone przez innych, następujących po sobie biskupów krakowskich: bpa Floriana Mokrskiego, bpa Piotra, bpa Jana, bpa Zbigniewa Oleśnickiego, bpa Alberta, bpa Jana¹⁴.

W publikacjach na temat dziejów Kazimierza, a przy tym i kościoła Bożego Ciała, zwykło się wymieniać datę 1347 jako rok powstania Bractwa przy kościele. Fakt taki można zaobserwować do dzisiejszego dnia w tradycji brackiej. Tymczasem sytuacja przedstawia się nieco inaczej. Istotnie dokument ten wystawiony był dla Bractwa Najświętszego Sakramentu przy kościele Bożego Ciała w Kazimierzu przy Krakowie, niemniej jednak nie było to pismo papieskie czy biskupie erygujące Bractwo, ale jedynie nadające odpusty Bractwu już wtedy istniejącemu i wstępującym doń katolikom. Stąd też trudno byłoby brać rok 1347 jako dokładną datę powstania Bractwa. Należy doszukiwać się początków tej

¹¹ Z. Kaczmarczyk, *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1947 s. 25 nn.

¹² Kodeks Dyplomatyczny Małopolski, t. 1 nr CCXXIII s. 267.

¹³ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej* s. 68—69.

¹⁴ Por. przypis 12.

organizacji równocześnie z powstającym kościołem parafialnym. Świadczy o tym zresztą indentyczna nazwa kościoła i powstającego przy nim Bractwa. W ten sposób Bractwo kazimierskie zyskuje sobie rangę jednego z najstarszych bractw religijnych Krakowa i Kazimierza. Jest ono starsze o prawie 200 lat od rzymskiego Arcybractwa Najświętszego Sakramentu, które uzyskało potwierdzenie papieskie dopiero bullą Pawła III z dnia 30 listopada 1539¹⁵. Przyłączenie Bractwa z Kazimierza do Arcybractwa w Rzymie nastąpiło wiele dziesiątków lat potem, bo 11 września 1612 roku, staraniem księdza Marcina Kłoczyńskiego, ówczesnego prepozyta kanoników regularnych laterańskich przy kościele Bożego Ciała.

W dalszym jednak ciągu będziemy używali daty 15 kwietnia 1347 roku jako punktu wyjścia w niniejszych dociekaniach. Mając na uwadze fakt, że Bractwo to, jak podaje ks. Michał Akwilin Gorczyński¹⁶ w swojej pracy: „od niepamiętnych lat swoje początki i fundusz wzięło w przerzeczonym kościele Bożego Ciała w Kazimierzu przy Krakowie, jak się to pokazuje z bulli otrzymanej w roku 1347”¹⁷.

O ile ustalenie daty powstania Bractwa nie sprawiało większych trudności, o tyle znalezienie motywów jego założenia przysparza ich nieco więcej. Na podstawie wielu różnorodnych danych wysunąć można kilka hipotez, które w przybliżeniu podadzą motywy założenia Bractwa przy parafii Bożego Ciała. Zaczniemy od najmniej podbudowanej faktami.

Otóż jeżeli dotychczasowy, przed lokacją miasta w roku 1335, kościół parafialny pod wezwaniem św. Wawrzyńca posiadał swego patrona i w stosunku do jego wydatków i dochodów obowiązywało prawo patronatu, powinien także kościół Bożego Ciała, który przecież miał spełniać rolę kościoła miejskiego dla Kazimierza, posiadać swego patrona. Jednak w dokumentach z tego okresu nie się nie wspomina o tego rodzaju stanowisku. Co prawda Kazimierz Wielki w dokumencie lokacyjnym zaznaczył, że prawo wójtostwa w Kazimierzu pozostawia sobie, nie natomiast nie wspom-

¹⁵ Statuti della Ven. Archiconfraternità del SSmo Sacramento e Cinghe Piaghe Di N. S. eretta nella Chieza de SS. Lorenzo e Damaso di Roma, Roma 1829; Encyklopedia kościelna, M. Nowodworski, t. 2 s. 559.

¹⁶ W. Kosowski, *Gorczyński Michał*, mszpis w Archiwum Bożego Ciała, s. 3: „Gorczyński Michał Akwilin, ksiądz kanonik regularny laterański, († 1713). Należał do klasztoru Bożego Ciała na Kazimierzu przy Krakowie. Z polecenia ówczesnego prepozyta kanoników regularnych, lat., ks. Marcina Kłoczyńskiego pełnił funkcję wizytatora klasztorów kanoników regularnych w Polsce i na Litwie. Doprowadził do pierwszej unii klasztorów polskich i litewskich z Rzymem w roku 1694. Napisał kilka dzieł. Między innymi zebrał modlitwy brackie w książce: *Zródło troiste nabożeństwa z trojkiego Bractwa Literackiego...*, Kraków 1768 s. 112”.

¹⁷ Gorczyński dz. cyt., s. 9.

22. Kraków, kościół Bożego Ciała

23. Kościół Bożego Ciała, obraz przedstawiający znalezienie monstrancji (w. XVIII)

Fot. S. Kolowca

niał o mającym powstać kościele parafialnym. W związku z powyższym można pojmować Bractwo przy kościele Bożego Ciała jako pewnego rodzaju zaplecze materialne, tak na pewno ważne w latach wznoszenia świątyni miejskiej w Kazimierzu.

Nie można pominąć jednakże faktu, że Bractwo Najświętszego Sakramentu miało od samego początku charakter przede wszystkim dewocyjny¹⁸. Z pewnością nie przypadkowy w tym względzie jest związek jego tytułu z tytułem kościoła, przy którym istniało. Zresztą kult Eucharystii właśnie wtedy przybierał na sile. Długosz wspomina o pierwszej procesji Eucharystycznej na terenie miasta Kazimierza w roku 1347. Wprawdzie nie dochowały się do dzisiaj żadne brackie przepisy odnośnie celu i praktyk brackich, niemniej jednak już sam dokument w kwietniu 1347 roku i późniejsze dokumenty brackie podkreślają właśnie jego dewocyjny charakter: szerzenie kultu Najświętszego Sakramentu i wzajemne wspieranie się członków Bractwa¹⁹. Podobnie przedstawia się sprawa innych bractw dewocyjnych na terenie Polski z tego okresu. Rozwijały się one w większości wypadków w ośrodkach miejskich²⁰.

Najbardziej jednak wiarygodną wydaje się być trzecia hipoteza, oparta już na wielu wzmiankach i przesłankach ściśle kronikarskich. Według autora notatki zamieszczonej na odwrocie dyplomu dla Bractwa, o której była mowa wyżej, Bractwo Najświętszego Sakramentu zrzeszało w swych szeregach członków cechów kazimierskich: sukienników i rzeźników. Najstarsze wzmianki w dokumentach kancelarii królewskiej i w księgach rajców miasta Kazimierza, mówiące o istnieniu na jego terenie cechu sukienników i rzeźników, sięgają roku 1387²¹. W tym właśnie roku król pozwolił sukiennikom na sprzedaż sukna w ich własnych domach, a nie w kramach miejskich.

W dwa lata później, w roku 1389, Władysław Jagiełło dał po-

¹⁸ Książeczka braci i sióstr będących w bractwie Pięciu Ran Chrystusowych i Przenajświętszego Sakramentu, opłacających składkę pogrzebową, Kraków 1800 s. 8; Powinności do tych bractw należące, Kraków 1864 s. 2; Odpusty Arcybractwa Najświętszego Sakramentu, Kraków 1922 s. 4; F. Reiner, Chleb Żywota, Częstochowa 1913 s. 444; E. Wiśniowski, Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu, w: „Roczniki Humanistyczne” KUL, t. 17:1969 z. 2 s. 57.

¹⁹ Protokół Bractwa kościoła Bożego Ciała, Rkps 1635 r. s. 539. Oryginał w Archiwum Bożego Ciała, nr 53.

²⁰ Wiśniowski, dz. cyt., s. 52. por. także: B. Kumor, Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym, w: „Prawo Kanoniczne”, R. 10:1967 nr 1–2 s. 289–356.

²¹ Już w dokumencie elekcyjnym król pozwala na założenie kramów sukienniczych i rzeźniczych. Ale wyraźna wzmianka o działalności tych cechów pochodzi dopiero z roku 1387. Księgi Radzieckie, wyd. A. Chmiel, Kraków 1932 s. 671.

zwolenie na wybudowanie 25 sklepów sukienniczych na terenie Kazimierza, co dowodziło olbrzymiej żywotności tego cechu w owych latach.

Kolejna notatka pochodzi z roku 1399. Mówi ona o wyborze starszych z cechów: sukienników, rzeźników, tkaczy, szewców, krawców i piekarzy. W Księgach Radzieckich Kazimierza, pod rokiem 1386 zapisanych jest 25 sukienników płacących podatki, z czego 24 posiadało swoje kramy na terenie miasta²².

Nie mniejszym powodzeniem cieszył się na Kazimierzu cech rzeźników. Zapis z roku 1401 mówi, że cech ten wywodzi się z drugiej połowy wieku XIV i liczy 40 członków²³.

Istnienie obydwu cechów na terenie miasta w okresie powstania Bractwa przy kościele Bożego Ciała potwierdzałyby prawdziwość notatki wyjaśniającej treść dyplomu z 1347 roku, tym bardziej, że tendencje do przekształcenia cechów rzemieślniczych w bractwo religijne, były w owym czasie bardzo żywe²⁴. Humanitarne zadania średniowiecznych cechów obejmowały pomoc dla wdów i sierot po zmarłych rzemieślnikach, wsparcie i opiekę w czasie choroby. Nadto tkwiła w nich chęć pogłębienia życia religijnego. A tym samym ich zadania i cele były bardzo zbliżone do zadań i celów bractw religijnych tego okresu. Odnośnie zaś Bractwa Najświętszego Sakramentu i cechów kazimierskich nie bez znaczenia pozostaje fakt, że właśnie w wigilję Bożego Ciała rozpoczynał się jarmark na rynku kazimierskim, który trwał przez całą oktawę tego święta.

W ten sposób można rozwiązać kwestię powstania Bractwa przy kościele Bożego Ciała i pierwszych lat jego działalności. Kształtowało się w latach 1340—1342, zrzeszających w swych szeregach rzemieślników dwu najbardziej rozwiniętych na Kazimierzu cechów: sukienników i rzeźników.

Na przestrzeni wieków odegrało ono znaczną rolę religijną, społeczną i kulturalną. Dbało o poziom wykształcenia swych członków, organizowało nauczanie pisania i czytania, wpajało ducha patriotyzmu, a nade wszystko rozwijało i pogłębiało życie religijne w parafii Bożego Ciała i okolicy.

²² *Księgi Radzieckie*, jw., s. 780.

²³ K. Bąkowski, *Dawne cechy krakowskie*, Kraków 1903 s. 513; K. Kumaniecki, *Cechy rękodzielnicze w Krakowie*, w: *Statystyka miasta Krakowa*, Kraków 1905 s. 169; J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczanństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949 s. 124; J. Rutkowski, *Historia gospodarcza Polski do roku 1864*, Warszawa 1954 s. 568; A. Chmiel, *Rzeźnicy krakowscy*, Kraków 1908.

²⁴ Wiśniowski, dz. cyt., s. 56.